

hoki a te Tomete i whakaae ki te tuhituhi i te Karauna karaati, a, kia whakakitea ra ano “te tikanga, te ture ranei o te Paremete i tika ai kia hoatu he whenua ma te kaitono.” Otira i te tau ki muri iho, ka tuhia “Abakoa kahore i tika te mana o te Ture ki te whenua ma Kapene Hametona e tika ana tona tono, a kua whakaaetia e nga Minita kua hinga, a i nga Minita e tu ana. Tuhia ana taua karaati; otira i te tukunga atu, i puta te kupu a Te Tomete ki te Tino Roia o te Kuini, a i mea “Kahore ahau i kite i tetahi mana o te ture mo tenei: na Ta Tanara Makarini i ki kia tuhia; era pea e tukua ki roto ki nga tikanga o tetahi Ture Whakamana ina hanga.” I puta te kupu ki te Tino Roia o Te Kuini kia tuhituhia e ia tetahi Pire hei whakamana. A kahore nei he Pire whakamana o te Karaati kia Meiha Paraone, kia Kapene Hametona ranei.

Tera ano etahi karaati iti i Opunake ki nga Kai-Haro Muka, me nga tangata noho o riera i te wa i kaha te mahi haro muka, i runga i te whakaaro era e puta nui te moni hei utu. Otira chara enei i te mea nui hei korerotanga ki konei. Ko nga hoko katoa i whakaritea a i puta he kupu a te Runanga Minita, mo runga.

XIII.—TE TIKANGA “TAKOHA.”

Kua ki ke atu maua ki a koe, e Te Kawana, kahore te tangata Maori i mamingatia ki tenei mea ki te Takoha, i runga i te whakaaro ko tenei hei whakarite i o ratou kareme, a e utua ana te moni i runga i tetahi ingoa hou. He nukarau kau. Ka kitea ta ratou kata mo runga i te whakaaro i rere ke i nga kupu a Te Make i tana tuhituhi ki a Te Hiana, koia enei “Ahakoa e mohiotia ana tenei mea te takoha, he kuare te tangata e whakaaro ana, kahore ratou i mohio he utu ano tenei takoha mo ta ratou whenua.” Ko te mahi whakakore i nga tuku tonu o te whenua a te hoaturanga Takoha i rite tonu; otira ko te tikanga o te ara i mahia ai te mea hou, ki ta maua whakaaro, he he rawa. I runga i nga kupu a te Komihana Hiwari i tona tu Kaiwhaki, ko tenei mea he hoko puku i te whenua. E ki ana ia “I hoatu e ahau te Takoha i runga i nga ara e rua. Ko tetahi hei utu mo te mana o mua o te Iwi, a i utua i te aroaro o te katoa ki nga tangata maori nana te whenua: a, ko tetahi hei utu i te mana o nga Rangatira, a i utua pukutia tenei, he Fakeha anake i kite. Ko te tikanga tenei i peneitia ai me te mahi o muri nei. I ki nga Rangatira me whakakore ratou i taku mahi ki te mea ka utua katoatia nga moni ki te aroaro o te katoa, inahoki ki te peneitia me hoatu katoa nga moni e ratou ki te iwi, a ka riro noa a ratou whenua me te kore utu mo ratou.” Otira he mahi poauau kia whakaarohia e kore tenei mahi puku e mohiotia. Ki tonu ana nga pukapuka i te kupu, i mohio te iwi kei te hoatu puku he moni ma nga Rangatira: Otira kahore ratou i mohio ki te nui o taua moni, a kahore hoki e whakina atu. Ko tetahi o nga take i noho roa atu ai a Titokowaru i Parihaka ko tona mohio e kore a ia e ahei te haere atu i runga i te taunu kore a nga tangata mo tona tango puku i te moni a te Kawanatanga. A, i tetahi o matou hui, i kiia atu tenei e maua i te aroaro o te iwi, me te kata ratou, me te whakama ko ia. E toru nga he nui o tenei tikanga: I whakakino i nga Maori: I hoatu mana nui ki te Komihana: A, i Waimate Mania, ko tona otinga he maumau. Kahore rawa he tikanga iti mo te ara hoatu i nga moni. Waiho ana ki te Komihana te whakaaro ma wai, ma wai ranei te moni: Mana te tikanga wehewehe i waenga o te iwi, a mana e pupuri, ka hoatu ki nga Rangatira anake. Kahore rawa i kitea e maua tetahi tikanga hei whakatika i tona ara hoatu, tetahi mea ranei hei whakaoraora i a ia mo te whakahe a te iwi, a kahore rawa he whakaaro iti me mohio te Kawanatanga ki tona tu mahi. Kua kitea te hua o tenei tu mahi i nga mea i puta i te Mania.

I whakaaro a Meiha Paraone ko nga moni ma te iwi mo te whenua o waenganui a Waingongoro me Kaupukunui kia 4,000 pauna, a mo te whenua o waenganui o Kaupukunui ki te otinga o te ruri e tutata ana ki Oeo e 2,000 pauna moni; me penei hoki te moni mo te mana o nga Rangatira: A kua e pahika ake i te 15,000 pauna moni, hui katoa. Ko etahi o aua moni i pau i tetahi ara ke.

I ta maua tirohanga i te kaute o nga moni i pau mo te hoko o te Mania, miharo ana maua ki te nui o nga moni i pau i runga i te mahi o te hoatu moni ki nga Maori. O nga moni 8924 pauna i kiia (tae noa ki te mutunga o te tau utu moni, ara te 31 o Maehe kua hori nei), e 4,357 pauna moni kua pau i runga i te ara o te utu, a e 4,567 pauna moni i utua ki nga tangata Maori mo Waimate. O roto o tenei moni o muri nei i kitea e maua e 900 pauna moni i riro ia Titokowaru: Otira kahore i riro i a ia i runga i tana ingoa. I tona tuhinga i tona ingoa ki te pukapuka tuatahi o te whakaae o te rironga atu o te moni ia ia, i whakahokia e te Kawanatanga me te ki, ki te utua te moni a te Kawanatanga ki a ia, e kore e whakamanaia: a tuhituhia ana e te Heketari te kupu “Engari me tuhi te ingoa o tetahi tangata ke ki te pukapuka whakaae o te rironga o te moni.” A peneitia ana, a e toru nga ingoa ke i tuhia i te rironga atu o te moni ki a Titokowaru.

Tirotiro tonu maua ki nga kaute utu, a i runga i te patai, ko nga moni nei i utua ki nga Rangatira (hui katoa nui atu i te 2,500 pauna), i runga ranei i te Takoha, i to ratou mana Rangatira ranei, oho ana maua ina rongoi te kupu kahore rawa tetahi wahi o tenei moni i tae ki te iwi, e 900 pauna kahore i utua mo te aha ranei i Waimate Mania, engari “mo te hui i Waitara i 1878, a ko tetahi atu moni 1,000 pauna i kiia i utua ki te Rangatira nei, kia Te Teira, o Waitara me etahi atu, a “ehara i te utu mo ta ratou mana i Waimate, otira mo te kai, me etahi atu mea i taua hui i Waitara;” a, i hiahia a Te Teira kia puta “he tikanga” kia penetia aua moni. Ka patai atu maua kia Meiha Paraone “He aha i kiia ai e ia he takoha tenei moni, a i pau katoa i te hui i Waitara?” Ko tona kupu whakahoki mai tenei “I whakaaro a Te Hiana me whakatau ki nga moni i pau i te Takutai, a me whakaaro ko tetahi o nga mea e tau ana ki te Takoha, a i runga i te utu mo te whenua; I whakaaro a ia era e tau te pai; a tau iho ano mo taua wa, a kitea iho e nga Maori i nga marama ki muri mai kua kore noa iho nga tikanga i puta mai (i taua hui).”

Rongo miharo ana maua ki tenei mea, ka patai atu maua kia Meiha Paraone, “He aha te mea i riro mai i runga i te utu o tenei moni katoa ki nga rangatira? Kua tau ranei tetahi pai ki a ia i runga i taua utu?” Ka whakahokia mai e ia “Kahore; na kona i tohutohu atu ai ahau me mutu tenei tikanga Takoha.” A, “Ka tae koe ki te whakarite i te tikanga mo te mania ka maumau noa iho to moni?” “Ae.”

I hiahia maua ki te mutu i konei. Otira na tetahi mea puta ohore mai, ka haere tonu ta maua mahi i runga i tetahi ara ke rawa atu. I runga i ta maua kimi i te take o te rironga atu ia Te Teira, he rangatira no te Ngatiawa i Waitara, te hoatu o nga moni i whakahokia hei Takoha mo Waimate Mania. Ka miharo maua na te aha ranei i puta ai tona mana ki te whenua a Ngatiruanui, a